

УДК 811.111'42:82.02

ЛІНГВАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В БРИТАНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Залужна М. В.

Запорізький національний університет

У статті розглядаються особливості мовної реалізації принципу невизначеності у ракурсі філософії та культури постмодернізму. Доведено, що цей принцип є базовим для постмодерних дискурсивних практик. Проаналізовано особливості лінгвальної актуалізації принципу невизначеності у постмодерністській літературі XXI століття на матеріалі англomовних художніх текстів британських авторів.

Ключові слова: постмодернізм, невизначеність, принцип невизначеності, дискурс, нелінійність.

Залужная М. В. Лингвальная реализация принципа неопределенности в британских постмодернистских художественных текстах. В статье рассматриваются особенности языковой реализации принципа неопределенности в ракурсе философии и культуры постмодернизма. Доказано, что этот принцип является базовым для дискурсивных практик эпохи постмодерна. Проанализировано особенности языковой актуализации принципа неопределенности в постмодернистской литературе XXI века на материале англоязычных художественных текстов британских авторов.

Ключевые слова: постмодернизм, неопределенность, принцип неопределенности, дискурс, нелинейность.

Zaluzhna M. V. Lingual Realization of the Uncertainty Principle in the British Postmodern Fiction Texts. The author examines in the paper the peculiarities of lingual realization of the uncertainty principle through the prism of postmodern philosophy and culture. It is proved that V. Heisenberg's principle has become the basic principle of post-non-classical science, postmodern philosophy, literary theory and textual practices. The article shows how the uncertainty principle is actualized in fiction texts, especially in the XXI century's post-modern literature on the material of the English-language fiction texts by the British authors. Special attention is drawn to the characteristic features of the plot, structure and lingual form of postmodern fiction texts by the British authors I. McEwan, J. Barnes, T. McCarthy. It is proved in the article that the uncertainty principle serves as both the subject of the postmodern text and the means of its creation. The principle results in such characteristics of postmodern fiction as textual non-linearity, author's indefiniteness, minimalism of narration, the principle of language economy.

Key words: postmodernism, uncertainty, uncertainty principle, discourse, non-linearity.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком постнекласичної наукової парадигми предметом особливого інтересу для дослідників постає принцип невизначеності ("uncertainty principle") – ключове поняття для філософського світогляду та духовно-культурних практик постмодернізму. Принцип невизначеності був сформульований та отримав поширення у зв'язку з успіхами наукового

знання, насамперед квантової фізики, початку ХХ століття (формулювання В. Гейзенбергом «принципу невизначеності», квантова механіка Н. Бора, теорія хаосу, синергетика Г. Хакена та І. Пригожина). Сучасні наукові досягнення, зокрема й принцип невизначеності, трансформували уявлення теоретиків про світ, докорінно змінили і подальшу філософію, і культуру людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвидатніші філософи та теоретики постмо-

© Залужна М. В. Лінгвальна реалізація принципу невизначеності в британських постмодерних художніх текстах

дернізму (Ж. Дельоз, М. Фуко, Ж. Бодрійяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Рорті, У. Еко, Р. Барт, І. Ільїн, В. Афанасьєва, С. Максименко) приділяли увагу аналізу цього поняття. У той же час особливості та засоби його реалізації на рівні лінгвальному, текстовому та дискурсивному не є достатньо розробленими, хоча його визнано провідним принципом сучасної філософської та наукової думки. Цим зумовлена **актуальність** цього дослідження, адже літературні практики постмодернізму породжують велику кількість новітніх творів.

Мета роботи полягає в аналізі способів та особливостей актуалізації принципу невизначеності у постмодерністському художньому тексті, насамперед лінгвальних.

Для цього необхідно розв'язати такі **завдання**: проаналізувати особливості постмодерністського тлумачення цього принципу в термінах лінгвістики; виявити лінгвальні засоби та механізми реалізації принципу невизначеності у постмодерністському дискурсі на матеріалі художніх текстів британських авторів ХХІ століття.

Феномен невизначеності у наукових практиках пов'язаний з визнанням можливості альтернативного існування явищ, що означає багатоваріантність подій. У постнекласичній науці дедалі більшої ваги набуває уявлення про світ як нестійкий, нелінійний, неупорядкований універсум, в якому панує безлад. Світ починає розумітись як середовище, що постійно змінюється, як варіативна, надзвичайно складна реальність. Завдяки загальнометодологічному характеру та науковій обґрунтованості цього принципу атрибути постмодерністського світогляду стали засадничими для сучасних теоретичних і літературних практик.

Невизначеність здавна була категорією філософською (переважно онтологічною та гносеологічною). Існування невизначеного хвилювало філософів з часів античності (Платон, Ксенокрит, Плотін, Аристотель) насамперед як гносеологічна проблема.

Невизначеність як специфіка буття людини розглядається у філософії Г. В. Гегеля («буття є чиста невизначеність» [3, 67], тут і далі переклад наш – М. З.) та Р. Декарта («з того, що я

сумнівався в істині інших предметів, ясно і поза сумнівом витікало, що я існую» [4, 269]). Невизначеність як результат онтологічної обмеженості людської природи і знання представляє філософія І. Канта («якщо ж ми хочемо мислити існування тільки за допомогою чистої категорії, то не дивно, що ми не можемо вказати ніякої ознаки, щоб відрізнити його від простої можливості» [9, 523]). У сучасній філософії, починаючи з М. Хайдегера, отримує актуальність розгляд невизначеного «тла», яке дозволяє бачити суще («невизначеність буття не звільняє від питання про його сенс» [14]). Феноменологічна філософія проголосила множинність поглядів на дійсність та сконцентрувала увагу на дослідженні вірогідності як ступеню перетворення потенції в дійсність, що допускає нелінійне існування подій і явищ.

Невизначеність виявляється категорією, що виражає варіативність, брак упорядкованості, спорадичність процесів і станів, імовірністність, неусталеність. Сучасні філософи виділяють 2 типи невизначеності – епістемічну (пізнавальну неповноту, недостатність методів наукового опису системи) та онтологічну (як сутнісну характеристику пізнаваного об'єкту) [1]. З гносеологічної позиції у філософії підкреслюється принципова невизначеність як властивість людського пізнання природи. Онтологічний ракурс свідчить, що невизначеність внутрішньо властива самій природі. Розуміння цього феномену в сучасній філософській парадигмі значно глибше за давні тлумачення. Так, на думку С. Д. Максименка, невизначеність – це «перетворення трансцендентального в іманентне, це не суб'єктивізація сприйняття, не просто антропологізація речей навколишнього світу, це бачення себе в чомусь» [10].

Виключну роль проблема «визначення невизначеності» відіграє для постмодерністської культури, яка робить це поняття одним з фундаментальних онтологічних принципів. Філософією постмодернізму процес пізнання тлумачиться як «фрактальне блукання»: «Такого роду пізнавальний рух-блукання відкритий до нових образів зорового сприйняття, до нових сенсів і значень мови, до нових риту-

алів і тілесних практик в культурі» [12]. Постструктуралістська інтерпретація ролі невизначеності в онтології і культурі представлена роботами Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, Ж.-Ф. Ліотара, Р. Рорті, М. Фуко та інших теоретиків.

Серед основних поглядів на проблему невизначеності у постмодернізмі можна виділити наступні:

Ж. Дельоз розвинув концепцію розгалуженої «ризому», «непередбачених накладень різноманітних еволютивних і інволютивних ланцюгів» [5].

М. Фуко проголосив початок «доби нагромадження відмінностей», повну фрагментацію реальності, «перехід до вивільнення сутнісної гетерогенності, незводимості речей та істот» [13].

Р. Барт відводив невизначеності важливе місце в людському житті: «Нині владарює не порядок, а спонтанність, неорганізованість. Колишня одnobічна ясність цілей і засобів людської поведінки і дій змінюється різноманіттям, невизначеністю, неясністю, складністю» [2, 71].

Бачимо, що, попри деякі розбіжності у баченні природи невизначеності, філософи та теоретики постмодернізму доходять згоди у своїй відмові від модерністських цінностей та у визнанні принципу невизначеності ключовим для текстуальних практик доби постмодерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософська думка кінця ХХ століття опиняється в стані певного хаосу концепцій, що спостерігається і в художній культурі. Проголошується «нова філософія», яка заперечує можливість достовірності і об'єктивності знання. Найбільш характерна світоглядна категорія постмодернізму – епістемологічна невпевненість, тобто переконання, що «найбільш адекватне досягнення дійсності доступне...лише інтуїтивному «поетичному мисленню» з його асоціативністю, образністю, метафоричністю і миттєвими одкровеннями інсайту» [8, 205].

Невизначеність дефініції постмодернізму. Невизначеність домінує у постмодернізмі, виявляється у всьому, що його стосується – від розпливчастості визначення поняття «постмо-

дернізм» до неузгодженості думок відносно його виникнення. Так, У. Еко висунув припущення, що «постмодернізм не фіксоване хронологічно явище, а деякий духовний стан... У цьому сенсі правомірна фраза, що у будь-якої епохи є власний постмодернізм» [15, 635]. Неузгодженість теоретиків помітив Д. Затонський: «Має рацію німецький філософ Арнольд Гелен, коли характеризує постмодернізм як «синкретичну плутанину усіх стилів і можливостей». Двоблазначність, плюралізм, сумнів – ось кити, на яких балансує постмодернізм» [7, 187]. При розгляді актуалізації принципу невизначеності у постмодерністській культурі, насамперед, художній творчості, спостерігаємо його всепроникливість – він є і лейтмотивом, і предметом, і засобом створення тексту.

Невизначеність у тексті та дискурсі. Головний об'єкт постмодернізму – Текст. Постмодерністське бачення світу доводить, що освоєння мінливої дійсності вимагає нових засобів і форм вираження, відтак здобуває розвиток нова концепція художнього тексту: він постає як абсолютна тотальність, як стверджує Ж. Деріда, «позатекстової реальності взагалі не існує» [6, 313]. Відтак у теоретичних межах постмодернізму визнано, що текст не відображає реальність, а творить багато нових. Плюральність текстових реальностей призводить до розмитості кордонів між ними. Постмодернізм у такий спосіб «зруйнував найголовнішу опозицію класичного модернізму – опозицію між текстом і реальністю, зробивши непотрібним пошук меж між ними: реальність остаточно не виявлена, є тільки текст» [11, 223].

У зв'язку з увагою філософії постмодернізму до проблем вербальної реальності, у фокусі опиняється поняття дискурсу, через це увагу приділяють мовним аспектам дійсності. Дискурс тлумачиться постмодерністами в контексті засадничої для них презумпції «смерті суб'єкта» (термін М. Фуко) як «самодостатня процесуальність», у результаті «залишається тільки уявлення, розгортаючись у словесних знаках, що є його проявом, і стаючи завдяки цьому дискурсією» [13, 112]. Важливим аспектом постмодерністської концепції дискурсу є визнання його

нелінійності. Можливості плюральності, спонтанності, що притаманні дискурсу, потенціюють задіяність принципу невизначеності у його розгортанні. Тому невизначеність, випадкова флуктуація та непередбачувана випадковість стали основними параметрами дискурсу саме в контексті постмодернізму, а також отримали реалізацію у творах цього напрямку.

Для літератури постмодернізму властиві намагання описати нечіткі, розпливчасті думки як «потік свідомості», вербалізувати форми мислення у процесі становлення, коли вони нагромаджуються, хаотично змінюють одна одну. Яку роль у таких творчих практиках відіграє принцип невизначеності, як він відбивається та яким чином функціонує у постмодерністському дискурсі, спробуємо з'ясувати на матеріалі англійських художніх текстів британських постмодерністів – Джуліана Барнса, Тома МакКарті, Іена МакЮена.

Вербалізація категорії невизначеності. Вербальне позначення невизначеності спостерігаємо у великій кількості в усіх проаналізованих творах, вона репрезентує більшість понять цієї лексико-семантичної групи, що наявні в англійській мові (її британському варіанті): “And this gave me a sense of *unease*, of *unrest*” (тут і далі виділено нами – М. З.) (1, 54). “When you are in your twenties, even if you’re *confused* and *uncertain* about your aims and purposes, you have a strong sense of what life itself is, and of what you in life are, and might become” (1, 64). “I have *vague images*, *half-impressions*” (2, 7). “A trivial distinction, you might say, but the *uncertainty* still made me dizzy” (2, 8). “And they had so many plans, giddy plans, heaped up before them in the *misty future*, as richly *tangled* as the summer flora of the Dorset coast, and as beautiful” (3, 4). Таке розмаїття способів вербалізації невизначеності, задіяність усіх засобів англійської мови притаманні постмодерним художнім текстам і свідчать про неабияку важливість цього принципу для британських авторів-постмодерністів.

Невизначеність форми. Найбільш адекватною формою вираження думки постмодерністського дискурсу є словесна плінність, коли відсутні точні дефініції, номінування є приблизними, роз-

митими. А оскільки постмодерну притаманне прагнення до неоднозначності, багаторівневості, неможливість чіткої експлікації сенсів стає однією з його базових характеристик. Саме тому постмодерному дискурсу притаманні нечіткість форми, фрагментованість наративу.

Так, у тексті І. МакЮена “On Chesil Beach” оповідь час від часу неочікувано “перестрибує” з думок і спогадів Едварда на зображення душевних переживань Флоренс, і навпаки: “He hoped he was being humorous, directing his sarcasm against them both, but his words emerged with surprising ferocity, and Florence blushed. She thought he was criticising her for preferring the wireless to him” (19, 21). “She stood and took his hand, certain that her own returning smile was rigidly unconvincing. It would not have helped her to know that Edward in his dreamlike state had never seen her looking lovelier. Something about her arms, he remembered thinking later, slender and vulnerable, and soon to be looped adoringly around his neck” (3, 22).

Тканина цього тексту ніби складається почергово з клаптиків двох кольорів – почуттів обох протагоністів, створюється свого роду колаж або пазл. Початок речення найчастіше не дає змоги визначити, про думки кого з героїв йдеться, це з'ясовується лише згодом, маркерами слугують власні назви – імена героїв, а також особові та присвійні займенники. У такий спосіб текст сприяє сумнівам і невпевненості адресата.

Невизначеність сюжету. Архітектоніка постмодерністських текстів найчастіше характеризується нелінійністю, викликає у адресата почуття невпевненості відносно шляхів розвитку сюжету. Цьому сприяють такі засоби, як фрагментація і нелінійна оповідь. Так, у багатьох текстах британських постмодерністів подається кілька варіантів події або пропонуються її альтернативні варіанти: “...when time delivered me all too quickly into middle age, and I began looking back over how my life had unfolded, and considering the paths untaken, those lulling, undermining *what-ifs*” (1, 42).

Велика кількість модальних слів, дієслів, запитальних та умовних речень ніби зали-

шає і автора, і адресата у стані розгубленості: "*Perhaps if he had stayed with her, he would have been more focused and ambitious about his own life, he might have written those history books*" (3, 128). "And *how was I to* think about Veronica now? Adrian loved her, yet he had killed himself: *how was that* explicable?" (1, 35). "Yes, *why her*, and *why then*; furthermore, *why ask*?" (1, 29). Таким способом вербалізуються сумніви, невпевненість героїв, непевність їхнього буття.

Невизначеність автора. Фігура автора вибудовується у контексті постмодернізму особливим чином. Автор постає не як індивід, що створив текст, а як принцип групування дискурсів, їх смисловий центр. Саме тому в багатьох випадках постмодерністський текст – це збірка цитат, алюзій, посилянь тощо, він подібний до колажу або кліпу. Так, наприклад, в романі І. МакЮена "On Chesil Beach" особа автора не відсторонюється, не абстрагується від зображуваного, а ніби роздвоюється, розчиняється у протиставленні світоглядів двох головних персонажів – молодят Едварда та Флоренс. Про це свідчить, наприклад, майже цілковита відсутність у тексті прямої мови, адже про думки героїв можна дізнатися з вуст автора: "The matter was rarely out of his thoughts, but though *his fear* of failure was great, *his eagerness* – for rapture, for resolution – was far greater. *Florence's anxieties* were more serious, and there were moments during the journey from Oxford when she thought he was about to draw on all her courage to speak her mind. But *what troubled her* was unutterable, and she could barely frame it for herself. Where *he* merely *suffered* conventional first-night nerves, *she experienced* a visceral dread, a helpless disgust as palpable as seasickness" (3, 5).

Пряма мова з'являється у тексті лише у момент найвищого напруження, під час кульмінації у фінальній частині тексту, коли автор ніби передає слово самим протагоністам: "His indignation was so violent it sounded like triumph. 'My God! Florence. Have I got this right? You want me to go with other women! Is that it?' She said quietly, 'Not if you didn't want to.' 'You're telling me I could do it with anyone I like but you.' She did not answer" (3, 120).

Мінімалізм оповіді. Для постмодерного літературного тексту характерна поверхнева описовість, нечіткість деталей, завдяки чому читач може брати участь у домисленні, «співтворенні» оповіді. Принцип мінімалізму вимагає зображувати найнеобхідніше, основне, тому постмодерному тексту притаманне залучення принципу мовної економії. Заради дотримання цього принципу автор уникає прикметників, прислівників, описів, зайвих деталей: "After we broke up, she slept with me" (1, 27). "But it is never easy" (2, 2). "She answered neutrally, 'Yes.'" (3, 115). Інколи такі фрази здаються занадто лаконічними як для художнього тексту.

Недомовленість відіграє важливу роль у постмодерних текстах. Так, головний герой роману Т. МакКарті "The Remainder" зізнається на початку тексту: "About the accident itself I can say very little. Almost nothing. It involved something falling from the sky. Technology. Parts, bits. That's it, really: all I can divulge. Not much, I know" (2, 7). І так само причина, обставини та деталі нещасного випадку, що з ним трапився, залишаються загадковими до кінця тексту – невідомі вони чи неважливі, адресат може лише припускати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, виходячи з викладеного вище, доходимо **висновку**, що принцип невизначеності поступово стає предметом інтересу лінгвістики та, водночас, одним із дієвих механізмів відбиття особливого постмодерного світогляду, він пронизує постмодерні тексти, насамперед художні. Формальні аспекти актуалізації принципу невизначеності знаходять відображення із залученням таких характеристик тексту: нечіткість форми тексту, нелінійна архітектоніка, невизначеність автора, мінімалізм оповіді, принцип мовної економії.

До **перспектив подальших досліджень** віднесемо аналіз глибинної сутності та особливостей дискурсивної реалізації принципу невизначеності, що є надзвичайно важливим для розуміння художнього дискурсу та, в цілому, культурних практик постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьева В. Онтология научной неопределенности / В. Афанасьева // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vera-afanasyeva.ru/?p=269&page=45> (10.05.12)
2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Гегель Г. В. Сочинения: в 14 т. – Т. 5 : Наука логики / Г. В. Гегель / [под ред. М. Б. Митина]. – М.: Гос. соц.-эконом. изд-во, 1937. – 715 с.
4. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт. Сочинения : в 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1989. – С. 250-296.
5. Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато. Капитализм и шизофрения / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. – М. : Астрель, 2010. – 895 с.
6. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида. – М. : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
7. Затонский Д. В. Постмодернизм в историческом интерьере / Д. В. Затонский // Вопросы литературы. – М., 1996. – № 3. – С.182-205.
8. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 255 с.
9. Кант И. Критика чистого разума. – Сочинения : в 6 т. / И. Кант / [под ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. – Т. 3. – М.: Мысль, 1964. – 799 с.
10. Максименко С. Д. Теория неопределенности / С. Д. Максименко // [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://professor-maksymenko.narod.ru/Tvory/Statya_-_Teoriya_neopredelyonnosti.htm (12.05.12)
11. Словарь культуры XX века / В. Руднев. – М. : Аграф, 1999. – 384 с.
12. Тарасенко В. В. Познание как фрактальное блуждание в мире / В. В. Тарасенко // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.synergetic.ru/fractal/poznanie-kak-fraktalnoe-bluzhdanie-v-mire.html>
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – СПб. : А-сэд, 1994. – 408 с.
14. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер // [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.modernlib.ru/books/martin_haydegger/bitie_i_vremya/read
15. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» // У. Эко. Имя розы. – М. : Знание, 1989. – 687 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barnes J. The Sense of an Ending / J. Barnes. – London: Jonathan Cape, 2011. – 150 p.
2. McCarthy T. Remainder/ T. McCarthy. – London: Alma Books, 2006. – 320 p.
3. McEwan I. On Chesil Beach / I. McEwan. – London: Jonathan Cape, 2007. – 166 p.